

Sime PERIČIĆ

PRILOG POZNAVANJU EKONOMSKIH PRILIKA BOKE KOTORSKE U XIX STOLJEĆU

Baveći se pomorstvom Boke Kotorske, neki su povjesničari, u zadnje doba, ponešto kazali i o ostalim gospodarskim granama njenim u navedenom razdoblju.¹ Međutim, to su tek natucanja o tom kompleksnom problemu, a nikako njegov cjelovit prikaz, pa je na tom potrebno još mnogo raditi. Mi raspoložemo s određenim brojem izvornih podataka, kako arhivskim, tako i tiskanim, te smo u mogućnosti unijeti nešto više svjetla u ukupne ekonomske prilike Boke Kotorske onoga doba. Stoga ovdje podastiremo na uvid upravo te novopronađene podatke, kako bi pridonijeli osvjetljavanju tih prilika Boke, odnosno kotorskog okružja (kasnije tri kotara) u prošlom stoljeću.

Ovdje će biti, konkretno, riječi u prvom redu o poljodjeljskoj proizvodnji i preradi, a tek, jednim dijelom, i o nekim drugim granama tamošnjeg gospodarstva; nastojat' će se, pri tome, izbjegavati ponavljanje već poznatih činjenica, a donijeti prvenstveno nove, dosada znanosti i javnosti nepoznate podatke. Samo u neophodnim slučajevima odstupit će se od toga pravila, nauma.

I

Na području ondašnjeg kotorskog okružja, odnosno triju kotareva, obitavalo je u navedenom razdoblju između 30000 i 35000 stanovnika, koji su se najvećim dijelom zanimali poljodjelstvom, a potom pomorstvom. Treba reći da je to bilo najgušće naseljeno područje u čitavoj pokrajini Dalmaciji, premda su tlo i zemljopisni uvjeti bili slični onima u sjevernijem dijelu.

¹ Spomenut ćemo: Sime Peričić, Prilog poznavanju trgovine između Kotora i Crne Gore od 1815. do 1850. godine, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. III, Zagreb 1976, 61—74; isti, Pomorsko-trgovinski promet Boke Kotorske od 1815. do 1850. godine, *AHOEI*, vol. 6, Zagreb 1979, 71—81; isti, Prilog poznavanju brodarstva Dalmacije u drugoj četvrtini XIX stoljeća, *Pomorski zbornik*, knj. 15, Rijeka 1977, 573—588; Petar D. Serović, Nekoliko podataka o pomorstvu hercegovačke opštine XVIII i XIX v., *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. II, Kotor 1953, 64—67; Slavko Mijušković, *Bokeljska mornarica, Dvanaest vjekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972.

Na samom početku 19. st. je glavni proizvod poljodjeljstva kotorskog okružja bilo vino. Tada se (1802) ovdje proizvodilo 65000 barila (1 barilo=64,5 l) vina i 10000 barila maslinova ulja.² Svejedno, vina nije dostajalo za potrebe tamošnjeg življa: redovito se na strani nabavljalo oko 15000 barila vina, dok se prodavalo samo manje količine ulja.³ Žitarice su tada bile stalno u drugom planu, što je sasvim prirodno, s obzirom na tamošnje podneblje i tlo. Potkraj francuske uprave (1810) se u Boki proizvodilo 38400 barila vina, 2750 barila maslinova ulja i 37315 stara (star=83 litre =60 kg), žita, u ukupnoj vrijednosti od 1 703670 mletačkih lira odnosno 339000 fiorina. Usporedbe radi, navest ćemo da je u to doba dubrovačko okružje proizvodilo 34729 barila vina, 3037 barila maslinova ulja i 5543 stara žita,⁴ dakle, količinski gotovo podjednako.

Nisu poznate poljodjelske površine, po kategorijama, korištenja u Kotorskom okružju toga doba. Statističkim podacima o njima raspoložemo tek za razdoblje oko 1840. godine, pa ih ovdje podastiremo:⁵

kategorija	jugera (juger=5754 m ²)
oranice	15.808
livade	1.055
vrtovi	502
vinogradi	3.567
maslinici	157
pašnjaci	6.039
šume	23.354
močvare	32
neplodno	2.557

Ove brojke pokazuju smanjenje površina oranica, a veliko povećavanje, širenje pašnjaka, vinograda, voćnjaka i livada, najviše na račun šuma. To može značiti da je već tada uslijedilo krčenje šuma i njihovo pretvaranje u plodno tlo pokriveno novim, unosnijim kulturama. Svakako se to u prvom redu odnosi na galopirajuće vinogradarstvo, kako je to bio slučaj s ostalim dijelom Dalmacije.

Prvih godina druge austrijske uprave u kotorskom okružju je poljoprivredna proizvodnja bila manja nego u prethodnom razdoblju. Naime, u razdoblju od 1814—1822. se tamo prosječno godišnje proizvodilo kako to pokazuje sljedeća tabela:⁶

² Jovan J. Martinović, Dva svjedočanstva o Boki Kotorskoj s početka XIX vijeka, Boka, sv. 3, Herceg-Novi 1971, 116.

³ Niko Luković, Privreda Boke Kotorske krajem XVIII i početkom XIX vijeka u vezi s pomorstvom, Godišnjak PM u Kotoru, sv. III, Kotor 1955, 88; Pavao Butorac, Boka Kotorska nakon pada Mletačke republike do bečkog kongresa (1797—1815), Rad JAZU, knj. 265, Zagreb 1938, 65.³

⁴ Historijski arhiv u Zadru (=HAZd), Spisi Registrature, 1817, kat. 1/7, br. 5121.

⁵ HAZd, Prezidijalni spisi, 1839, I/3, br. 2478/p.

⁶ Isto, 1841, 1/8, br. 5690(6676). — Godine 1824. je učinjen pokušaj da se u dubrovačkom i kotorskom okružju zavede sustav desetinskog podavanja craru. Od 1816—1820. je prosječno proizvedeno u okružju vina 19.424 barila (Isto, 1821, br. 293); najviše 1818. — 30.000, a najmanje 1820. — 7.119 barila vina. Mecen je iznosio 62 litre.

vrst proizvoda	mjera	količina
žitarice	mecen	29.483
vino	barilo	22.270
maslinovo ulje	„	3.310

Ovdje su predstavljeni samo glavni poljodjelski proizvodi, bez povrća i voća. Međutim, ni ove količine nisu zadovoljavale potrebe tamošnjeg pučanstva. A znalo je biti i gore. Tako je već slijedeće, 1823. godine ovdje proizvedeno manje od dotadašnjeg prosjeka; 17.000 barila vina i 2.150 barila maslinova ulja.⁷ Treba reći da je 1821. u Budvi obavljen pokus uzgoja vinove loze donesene iz Patrasa u Grčkoj,⁸ a da je 1824. u čitavom okružju zasađeno 4.000 novih mladica maslina. Slijedeće godine je u okružju dobiveno 24.770 emera (24.000 barila) vina i 4.236 emera maslinova ulja.⁹ I pored činjenice da je urod žita bio tamo vrlo malen, gotovo neznan, najbolje zemlje u okružju korištene su za sijanje žitarica, budući da su one smatrane temeljem prehrane: zato se vinova loza sadila drugdje, na slabijem, brdovitijem terenu.¹⁰ Jer, za vinograde se moralo naći mjesta i prostora.

Početak četrdesetih godina se u kotorskom okružju redovito proizvodilo 12.090 barila vina, 5.838 barila ulja i 3.266 stotinja funti krumpira. Do 1835. je proizvodnja vina jedva podmirivala potrebe tamošnjeg pučanstva, a ponekad samo za nekoliko mjeseci, te se manjak namirivao kupnjom u ostalom dijelu pokrajine.¹¹ Daleko gore bilo je sa žitaricama. Kako se pak tada kretala ukupna proizvodnja zemljoradnje u okružju pokazuje zorno sljedeća tabela:¹²

godina	žito	vino	m.ulje	krumpir	povrće	voće	kesteni	sijeno
	mecena	emera	emera	100 fun.	mecena	100 fun.	100 fun.	100 fun.
1834.	15.621	16.117	247		534	*		2.735
1835.	14.782	14.170	1.260		634			2.851
1836.	12.528	6.738	877	2.040	505	588	555	3.805
1837.	16.904	3.964	678	3.266	537	874	638	1.899
1838.	20.572	16.588	6.300		505			2.947
1840.	19.400	12.618	2.648	1.611	698	954		
1841.		20.624	1.516	1.320	514	1.021		

⁷ HAZd, Prezidijalni spisi, 1824, VII, br. 566/p.

⁸ Isto, 1821, br. 535.

⁹ Isto, 1825, VII, br. 545/p.

¹⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, br. 163.

¹¹ Isto, 1835, I/1, br. 1686(19942). — Funta iznosi 0,56 kg.

¹² HAZd, Spisi Pokrajinskog računovodstva, svež. 32, br. 3/D; Spisi Registrature, 1842, I/8, br. 9630; Prezidijalni spisi, 1843, VIII/2, br. 2187/p.

I ovako krnji podaci pokazuju da je ta proizvodnja oscilirala. Samo je proizvodnja vina i voća doživljavala blagi porast. Treba reći da se tada od žita ondje najviše uzgajalo kukuruz, koji je donosio više od polovine žetve, te potom pšenica i ječam. Dakako, ove količine nisu ni izdaleka zadovoljavale potrebe ovdašnjeg življa, pa je manjak trebalo namicati na strani. Vrijednost prinosa zemlje u okružju se procjenjivala u fiorinima. Kako se vrijednost tadašnjih ljetina kretala u kotorskom i dubrovačkom okružju, usporedbe radi, pokazuje tabela:¹³

Godina	Dubrovnik	Kotor
1834.	520.012	96.608
1835.	744.211	117.963
1836.	789.979	254.487
1837.	441.979	97.065
1838.	1.033.565	276.231

Prosjek vrijednosti poljodjelskih proizvoda kotorskog okružja je iznosio 168.472 fiorina godišnje, što je doista bila neznatna vrijednost s obzirom na objektivne mogućnosti. Kako se vidi, u tome je kotorsko okružje uvelike zaostajalo za dubrovačkim, koje nije raspolagalo srazmjerno većim prirodnim resursima. To onda znači da je kultura zemljišta tamo, u Boki, bila stvarno primitivna.

Uzevši u obzir ukupnu proizvodnju od 1814. do 1839. u kotorskom okružju se redovito proizvodilo 21.894 mecena žita, 12.090 emera vina i 2.086 emera maslinova ulja godišnje: te su brojke bile temelj vlastima za predlaganje ubiranja desetine na tom području od 1842,¹⁴ gdje je dotle važio jedino kolonatski sustav. Jedan suvremeni podatak govori da Boka u četvrtom desetljeću proizvodi prosječno 10.000 barila maslinova ulja, što nije točno, te da je 2/3 uroda trošilo ovdašnje pučanstvo, a ostalo bilo namijenjeno prodaji izvan područja. Nadalje, tu se kazuje da se žita proizvodilo samo za 2—4 mjeseca. Od voćki se isticala smokva, a povrće je bilo raznoliko: grašak, pasulj, sočivo, bob, kupus, karfiol, bijeli i crveni luk. Kako su muškarci bili pomorci, teške poljodjelske poslove obavljale su uglavnom žene.¹⁵ Žito, vino i maslinovo ulje se najviše proizvode, kaže se tamo, u okolici upravnog središta okružja — Kotora. Potkraj prve polovice prošlog stoljeća se žito i brašno najviše nabavljalo u Crnoj Gori, a manje u Rusiji.

I kasnije je ovdje poljodjelska proizvodnja bila slaba. Kao da se ništa nije poduzimalo u tom smislu. O tome nam svjedoče rijetki arhivski izvori. Kako se ona kretala u šestom i sedmom desetljeću pokazuje sljedeća tabela:¹⁶

¹³ HAZd, Spisi Pokrajinskog računovodstva, svež. 32, br. 3/D; Spisi Registrature, 1842, I/8, br. 9630.

¹⁴ HAZd, Spisi Registrature, 1841, I/8, br. 5690(17638); Prezidijski spisi, 1843, VI/1, br. 2251/p; Gazzetta di Zara, 1843, br. 76.

¹⁵ Danica ilirska, Zagreb, IV/1838, br. 37.

¹⁶ Valentino Lago, Memorie sulla Dalmazia, sv. I, Mleci 1868, CXXII—CXXIII; HAZd, Spisi Registrature, 1865, VIII/3 A, br. 24.

godina	žito	vino	m. ulje	krumpir	povrće	voće	sijeno	slama
	mecena	emera	emera	mecena	mecena	mecena	100 fun.	100 fun.
1854.	6.294	2.100	2.000	4.800	564		1.500	3.330
1864.	5.514	690	380	7.100	20	112	4.320	3.795

U usporedbi s prethodnim razdobljem ove su ljetine osjetno slabije; mora se reći da su tih godina vladale dugotrajne suše, te je prinos zemlje bio malen. Svega je bilo nedostavno osim krumpira čiji je urod 1864. čak nadmašio potrebe pučanstva okružja. Nešto bolja ljetina uslijedila je 1873. Na 2.564 jutra obradivog zemljišta dobiveno je samo 11.955 mecena raznog žita; po jednom jutru je prinos iznosio 4,8 mecena, što je bilo najslabije u čitavoj pokrajini.¹⁷ Još poraznije je to bilo u usporedbi s nekim drugim pokrajinama Monarhije.

Krumpir se u Boki počeo saditi još 1780. godine,¹⁸ ali je tek poslije 1814. uzgajan u nešto većim količinama, kada se konačno shvatilo da on može doista nadomjestiti nedostatak žita pri izradi kruha, što je uslijedilo 1821. godine.¹⁹ Krumpir se najviše uzgajao u brdskim selima okružja, na stepeničastom zemljištu. Godine 1822. posađeno je u čitavom okružju 21.900, a dobiveno 86.400 funti krumpira. Slijedeće godine je posađeno 31.570, a iz zemlje izvađeno samo 62.000 funti gomolja.²⁰ Nadalje, 1824. je krumpirom tamo bilo zasađeno 38 kampa (kamp=3.655 m²); dobiveno je samo 35.400 funti ploda, što je zaista bio slab urod. Te iste godine je dobiveno 77.500 funti bijelog i crvenog luka.²¹ Ove količine pokazuju stvarno mali prinos tih kultura: tome je zacijelo razlogom bila slaba obrada zemlje i neuporaba domaćeg gnojiva, ili makar njegova nedostatna uporaba.

Treba spomenuti da se tridesetih godina pokušalo tamo uzgajati konoplju i lan. To je bila nekakva pokusna proizvodnja tih industrijskih biljki. Tako je 1830. u čitavom okružju proizvedeno 1700 funti lana i 1.200 funti konoplje.²² Slijedećih godina je taj uzgoj stagnirao, da bi oko 1840. doživio stanovići porast,²³ ali on nije nikad dostigao značajnije količine. To je onda bio razlog što je ubrzo bio sasvim dokinut; kasnije nigdje ne nalazimo ni spomen podataka o njemu, kao uostalom i drugdje u pokrajini.

Isto tako se oko 1880. u Topli, na oko 3.000 klaftera (klafter=1,89 m), počelo uzgajati buhač. U početku je to bila uspješna djelatnost; 1881. je tamo dobiveno 1.500 kg ploda. I drugdje se usputno uzgajala ta kultura, ali uz mnogo slabije rezultate.²⁴ U Krivoši-

¹⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1873, XI A, br. 12245, 12698.

¹⁸ Hrvatski glasnik, 1939, br. 223 od 23, IX.

¹⁹ HAZd, Spisi Registrature, 1821, br. 1147; Danica ilirska, 1838, br. 37.

²⁰ HAZd, Prezidijalni spisi, 1824, VII, br. 219/p.

²¹ Isto, 1825, VII, br. 545/p.

²² Isto, 1832, VII, br. 1094/p.

²³ HAZd, Spisi pokrajinskog računovodstva, svež. 32, br. 3/D.

²⁴ HAZd, Spisi Registrature, 1882, II E, br. 654(7753).

jama se tada brala prilična količina rujevine; samo 1881. je nabarano 20.000 kg te biljke, što je donijelo priličnu svotu novca nekim tamošnjim obiteljima. Takva aktivnost je nastavljena. Početkom zadnjeg desetljeća prošlog stoljeća u Boki se počeo uzgajati duhan,²⁵ ali je prinos bio nedovoljan, ispod očekivanja, te poslije nije rado uzgajan.

2. Stočarstvo u Boki Kotorskoj nije u promatranom razdoblju bilo naročito razvijeno. To će nam pokazati samo nekoliko izvornih podataka, barem za prvi dio toga doba.

Navodno je početkom druge austrijske uprave u Boki godišnje klanu 10.000 glava stoke,²⁶ što je svakako pretjerana brojka; ili se tu brojila domaća i stoka dovedena iz kopnenog zaleđa. Poznato je naime da je od 1827—1832. u okružju bilo 36.500—39.000 glava sitne stoke, više ovaca nego koza.²⁷ Sitna stoka se najviše uzgajala u brdovitim dijelovima okružja, te u Risnu i Paštrovićima.²⁸ Na početku promatranog razdoblja tamo se držalo malo krupne stoke,²⁹ a svinja nimalo, zacijelo poradi nedostatka livada i krmne hrane u zimskom razdoblju.

Kako se kretao broj stoke u okružju tridesetih i četrdesetih godina pokazuju brojni izvori. Stoga ovdje donosimo tabelu s podacima iz toga razdoblja, te podatke iz 1818, kako bi ih se moglo lako uspoređivati:³⁰

godina	konji	mule	magarci	goveda	ovce	koze	svinje
1818.	117	524	183	3.070	23.240	(i koze)	
1830.	231	529	395	4.707	20.500	18.964	2.670
1836.	239	563	429	4.828	25.580	22.372	2.795
1837.	278	508	389	4.711	26.147	23.539	3.070
1838.	277	528	526	4.950	24.500	21.717	3.027
1840.	147	483		4.556	23.993	18.707	
1841.	206	543	668	4.082	21.593	19.826	2.173
1842.	183	534	645	4.792	22.026	19.790	2.142

Predstavljeni podaci pokazuju stagniranje broja svih vrsta stoke. Zapravo je njihov broj stalno varirao, zacijelo stoga što je epidemija često znala stoku sitnog zuba decimirati. To je ponekad bilo doista fatalno za tamošnje stočarstvo. Netom bi se ono obnovilo slijedila je nova pošast koja bi ga uništavala. Dakako, ovaj broj stoke nije zadovoljavao potrebe pučanstva, a kamoli kotorske

²⁵ Seljak, Zadar 1893, br. 16, 19; 1894, br. 2.

²⁶ HAZd, Miscellanea, svež. I, poz. A, I, 154.

²⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, br. 163.

²⁸ Danica ilirska, IV/1838, br. 37.

²⁹ Bernard Stulli, Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zagrebu, vol. 13, Zagreb 1983, 168.

³⁰ B. Stulli, n. dj. 168; HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 21, br. 12125; Spisi Predsjedništva uprave državnih dobara za Primorje, Dalmaciju i Trst, svež. I, br. 59; Spisi Registrature, 1840, I/2, br. 139(3923); Spisi Pokrajinskog računovodstva, svež. 35, 1842, br. 176.

prerade, pa je trebalo određeni broj sitne stoke nabavljati u za-
leđu. Sredinom toga stoljeća se proizvodilo tamo oko 2.000 kg
maslaca, 11.000 kg sira i 5.500 kg vune godišnje.³¹ Dvadesetak go-
dina poslije, na tom području, se godišnje proizvodilo 28.000 kg
sira, 9.000 kg maslaca i 15.000 kg sirove vune,³² što predstavlja
prilično povećanje. Ako je tome bilo doista tako, onda je svakako
tamošnje stočarstvo doživljavalo osjetljiv napredak.

Svilogojstvo. U promatranom razdoblju je više od krupnog
bilo ovdje razvijeno sitno stočarstvo, posebno svilogojstvo. To nije
nikakvo čudo. Naime, od 70.000 stabala murvi, koliko ih je 1823.
bilo u čitavoj pokrajini, polovica je bila u kotorskom okružju.³³
Naravno, srazmjeran tome bio je i ubir svilca. Međutim, to nije
bilo pravilo.

Mnoge tamošnje obitelji su shvatile korisnost bavljenja svilo-
gojstvom. Neke od njih su se posebno isticale u trećem desetljeću
toga stoljeća: kao najbolje spomenuti ćemo P. Kamenarovića iz
Dobrote, Vuku Tripkovića iz Lastve i Božu Juranovića iz Skaljara,³⁴
budući da su oni nekoliko godina zaredom proizvodili najviše ča-
hurica. Kako se pak kretala tamošnja proizvodnja u prvoj polo-
vini XIX st. pokazuje sljedeća tabela, sastavljena na temelju izvor-
nih podataka:³⁵

godina	libre=0,47 kg	godina	funte=0,56 kg
1827.	11.896	1841.	46.600
1828.	18.555	1842.	14.900
1829.	19.746	1843.	15.100
1830.	20.950	1844.	17.624
1831.	12.361	1846.	42.000
1836.	25.300	1847.	47.500
1837.	22.600		

Na žalost, neki izvori, pa i oni tiskani, pokazuju različite
količine, pa stoga brojke uvijek nisu sasvim pouzdane. Ipak, nave-
deni podaci pokazuju da je tadašnje bokeljsko svilogojstvo svake
godine davalo različitu količinu svilene bube. Općenito uzevši, pro-
izvodnja je bila najveća potkraj prve polovine prošlog stoljeća.
Godine 1844. je u čitavom okružju bilo 630 proizvođača čahurica,
najviše u Prčnju i Kotoru.³⁶ Može se pretpostaviti da je tolik broj
bio i prije i poslije te godine.

Sredinom XIX st. je proizvodnja čahurica donekle opala,
kako to pokazuju podaci iz nekoliko godina, da bi potom doživjela

³¹ V. Lago, n. dj. CXXII—CXXIII.

³² HAZd, Spisi Registrature, 1873, XI A, br. 12013.

³³ HAZd, Prezidijalni spisi, 1824, VII, br. 444/p, 1008/p.

³⁴ Isto, 1827, VII, br. 64/p, 675/p.

³⁵ Isto, 1829, VII, br. 685/p; 1831, VII, br. 198/p; 1830, VII/1, br. 1601/p; 1833, VII/1, br. 2105/p; La Dalmazia, Zadar 1846, br. 34; 1847, br. 33. Neki Kamenarović je 1843. tražio dozvolu sadnje murava i podizanje jedne svilane u Herceg-Novom (HAZd, Spisi Registrature, XI, br. 357(1897)).

³⁶ Gazzetta di Zara, 1844, br. 34; La Dalmazia, 1845, br. 17, 24.

ponovni porast. To će nam najbolje predočiti raspoloživi podaci, statistički, sročeni u tabelu:³⁷

godina	funti	godina	funti
1861.	29.453	1870.	6.880
		1871.	15.000
1863.	3.200	1872.	8.037
1864.	3.211	1876.	14.000
1865.	2.681	1877.	10.500 kg
1868.	8.011	1878.	16.000 kg
1869.	5.000	1879.	12.000 kg

Dakle, 1861. je postignuta rekordna proizvodnja svilene bube, koja nikad nije više postignuta. Na to je donekle utjecao pad cijena tog proizvoda kod kuće i na evropskom tržištu. Dotle su tamo dolazili talijanski trgovci i dobro plaćali sjeme svilca, a od 1872. vrlo rijetko,³⁸ što se odrazilo na otkup i cijene. Braća Sbutega su u Kotoru, na pazaru, kupovali čahurice Boke i Crne Gore po vrlo niskim cijenama, čak za polovinu niže od onih koje su postizavane u Istri i Italiji.³⁹ Zapravo su oni uživali stanovit monopol u tom smislu: imali su svoje stalne agente, nametali cijene čahuricama, te su iz Kotora u Prčanj uspjeli premjestiti pazar za prodaju čahurica, gdje su mogli još više iskazivati svoj utjecaj.⁴⁰ Ali ni to nije bilo još uvijek obeshrabrilo bokeljske proizvođače čahurica. Kapetan Mato Đurasović iz Kumbora je krajem 1872. od države zatražio pozajmicu od 15.000 fiorina u svrhu sadnje murava i osnivanje jedne svilare,⁴¹ ali je njegova molba po svoj prilici bila odbijena. Nešto kasnije je Lazar Ercegović uspostavio svilarsku postaju u Herceg-Novom i u Italiji propagirao bokeljske čahurice.⁴² Godine 1878. se gotovo 6.000 bokeljskih obitelji bavilo svilogojstvom i svilarstvom, te se držalo da njihova zarada može biti znatna po kućni budžet, prilika za podizanje ugroženog životnog standarda.⁴³

Međutim, to nije značilo stvarnu, nego samo potencijalnu zaradu. Vlasnici svilana su i dalje samovoljno dogovarali cijenu čahurica, što je imalo za posljedicu smanjenje njihove proizvodnje. Naime, već 1882. je ona spala na ciglih 5.000 kg.⁴⁴ Dvije godine poslije,

³⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1861, XI A, br. 8162(20519); 1865, XI A, br. 56(244); 1867, XI A, br. 9156(10328); 1871, XI A, br. 1440.

³⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1872, XI A, br. 620(3037). Parere della Camera di Commercio e industria di Ragusa e Cattaro, Dub. 1878, 21—22.

³⁹ Isto, 1871, XI A, br. 1440. — Na jednom mjestu se pretjeruje u tvrdnji da se 1870—1871. u Boki proizvodilo 80.000 libri čahurica, te da su zbog toga cijene opadale (Il Dalmata, Zadar, VII/1872, br. 59).

⁴⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1877, XI A, br. 1033.

⁴¹ Isto, 1873, XI A, br. 2804(5569).

⁴² Isto, 1877, XI A, br. 10519, 13077.

⁴³ Isto, 1878, XI A, br. 153/13089).

⁴⁴ Isto, 1882, XI A, br. 1(14423).

1884. je tamo proizvedeno 10.000 kg, a 1885. god. 7.000 kg čahurica, što je zapravo bilo labudi pjev tamošnje proizvodnje svilene bube.⁴⁵ Istina, i poslije su se tamo proizvodile čahurice, ali je njihova količina bila gotovo beznačajna u usporedbi s prethodnima.

Pčelarstvo. Tada se slično događalo s drugom granom sitnog stočarstva — pčelarstvom. Bokelji su poslušali one koji su dva-desetih godina u Dalmaciji propagirali pčelarsku djelatnost, pa su se mnoge obitelji dale na uzgoj pčela.

Poznato je da su na početku 19. st. tamošnja ulišta bila primitivna,⁴⁶ ali nije znan njihov broj. Pojačana aktivnost u tom smislu dala je ubrzo pozitivne rezultate. Da je tome bilo tako pokazuje zorno sljedeća tabela:⁴⁷

godina	broj košnica
1825.	3.131
1826.	3.624
1827.	3.304
1828.	3.607
1829.	3.460
1830.	3.113

Kako se vidi, broj košnica je stalno oscilirao, ovisno o ispaši, klimatskim uvjetima i nekim drugim razlozima. Mnoge obitelji su posjedovale po nekoliko desetina košnica. Posebno su se isticale dvije tamošnje obitelji: ona udovica Kamenarović iz Dobrote, koja je 1825. imala 120, te braća Radoničić, koja je tada raspolagala s 105 košnica. Još otprije je ovdašnje pčelarenje donosilo prilične količine meda i voska, ponekad i određene viškove;⁴⁸ zacijelo je u sljedećem desetljeću situacija bila slična, budući da je broj košnica ostajao na prethodnoj razini. Dobiveni med se najviše trošio kod kuće, za vlastite potrebe, dok se sirov vosak prodavao po vrlo niskim cijenama u Kotoru, Splitu i Mlecima, gdje je bio prerađivan u tamošnjim manufakturama.⁴⁹ Nažalost, to je najmanje činjeno u kotorskoj radionici voštanica.

Sredinom prošlog stoljeća je opalo zanimanje za pčelarstvo u čitavoj pokrajini, pa tako i u kotorskom okružju. Godine 1869. je u kotaru Kotor bilo svega 730 košnica, kada se proizvodilo oko 500 kg meda i isto toliko sirovog voska.⁵⁰ Ta djelatnost je i tada obavljana na vrlo primitivan način i primitivnim sredstvima; njom su se najviše bavili neki žitelji Prčnja. Samo pojedini pčelari su taj posao obavljali prema suvremenom načinu i zato bili od države nagrađeni.⁵¹ Čini se da se sedamdesetih godina tamošnje pčelarstvo počelo obnavljati: već 1871. tamo je bilo 1.255 košnica, najviše u Kotoru — 400. Sve te košnice uređivalo je 237 pčelara. Vrijednost jedne košnice se tada cijenila s 3 fiorina. Tada se prosječno po

⁴⁵ Gospodarski list dalmatinski, Zadar, 1884, br. 16—17.

⁴⁶ Hrvatski glasnik, br. 223 od 23. IX 1939.

⁴⁷ HAZd, Prezidijalni spisi, 1825, VII/1, br. 1342/p; 1830, VII/1, br. 656/p; 1831, VII, br. 501/p.

⁴⁸ Danica ilirska IV/1838, br. 37.

⁴⁹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1828, VII/1, br. 130/p.

⁵⁰ V. Lago, n. dj. CXXII—CXXIII; Luigi Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia za 1872, 28—29.

⁵¹ Leopold Stockhammer, Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia, Zadar 1878, 36.

jednoj košnici proizvodilo oko 7 kg meda i jedan kilogram voska,⁵² što je zapravo značilo oko 8.750 kg meda i 1.000 kg voska godišnje. Moglo bi se reći da je to predstavljalo priličnu proizvodnju, posebno u usporedbi s prinosima sjeverne Dalmacije, koja je zacijelo imala stanovite viškove.

Slijedećih desetljeća je broj košnica tamo pomalo rastao da bi 1910. god. dostigao brojku od 4.161 košnicu.⁵³ To je bilo u skladu s razvitkom pčelarstva u čitavoj Dalmaciji. Tada su korist iz te djelatnosti izvlačili jedino napredni, racionalni pčelari, kojih je, na žalost, bilo vrlo malo. Ipak, i to je donosilo uzgrednu zaradu koja nije bila za odbaciti.

Kako smo već isticali, poljodjelstvo Boke Kotorske nije nikad donosilo dovoljno plodova za prehranu tamošnjeg življa. Štoviše, ponekad je ono trpjelo veliku oskudicu u tom smislu. Tako je 1829. tamo vladala krajnja bijeda.⁵⁴ Nevrijeme je znalo uništiti usjeve, a pošast osjetan broj sitne stoke. Spomenut ćemo da je 1845. kada su neprilike mnoge obitelji zavile u crno, najviše u Ublima i Morinju, te su živjele u velikoj bijedi.⁵⁵ Stoga im je bila neophodna pomoć u hrani i odjeći. Slijedeće dvije godine oskudica je pogadala pučanstvo čitavog okružja.⁵⁶ U drugoj polovici prošlog stoljeća nije bilo mnogo bolje. Urod žita je bio dovoljan za samo 3—4 mjeseca prehrane tamošnjeg stanovništva, pa se ono nabavljalo u Lombardiji ili Rusiji. Naročito slabe ljetine zabilježene su 1861. i 1874. godine, kada je vlada priskakala upomoć dodjelom određenih svota novca u svrhu nabave potrebnih životnih namirnica,⁵⁷ te na taj način osuđivala veću pogibelj.

Poznata je činjenica da su Bokelji još otprije služili na trgovačkim brodovima Rusije kao zapovjednici, časnici ili mornari. Na taj način su gotovo svi odrasli muškarci bili zaposleni u pomorstvu. Nedostatak muške radne snage bio je stoga očit. Stoga su žene bile prisiljene obavljati teške poljodjelske poslove. Bijeda je i u drugoj polovini prošlog stoljeća tjerala ostatak ovdašnjih muškaraca iz zavičaja. Neki od njih se iseljavaju privremeno, dok zarade nešto novca. Samo 1883. ih je bilo u Carigradu preko 400, gdje su obavljali sitne poslove ili besposleno lutali, ostavljajući tako svoje obitelji bez kruha. Stoga je zemljište u Boki bilo zapušteno i obraslo korovom, onamo gje su nekoć bili vinogradi i oranice. Lokalna vlast je predlagala da se oni vrate kućama i prisile na zemljoradnju.⁵⁸ Ali tako nešto nije bilo lako ostvariti. Začudo, kada je propalo bokeljsko pomorstvo i trgovina, bilo je zapušteno i poljodjelstvo Boke Kotorske, premda je trebalo biti upravo obr-

⁵² HAZd, Spisi Registrature, 1872, XI A, br. 745(16657).

⁵³ Gospodarski vjesnik, Zadar, XX/1912, br. 21—22.

⁵⁴ HAZd, Miscellanea, svež. V, poz. B, l. 17.

⁵⁵ HAZd, Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru, svež. 94, br. 1944.

⁵⁶ Isto, Prezidijalni spisi, 1847, VI/1, br. 378/p.

⁵⁷ Osservatore dalmato, Zadar, 1862, br. 29.

⁵⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1883, VIII/3 A, br. 112 (8502, 10318).

nuto.⁵⁹ Spomenuti Ercegović je držao upravo svilarstvo pozvano, kao jedna od najboljih grana i sredstava za pomoć tamošnjem življu, da nadoknadi propalo bokeljsko brodarstvo.⁶⁰

3. **Ribarstvo.** U nedostatku podataka o ribarstvu Boke Kotorske u prošlosti donosimo nekoliko pronašlih podataka. Ribarstvom se tamo u ono doba bavio relativno mali broj ljudi. Tako je 1837. bilo samo 183 profesionalna ribara, dočim ih je u dubrovačkom okružju bilo čak 527⁶¹. Nasuprot tome, u ljetnom ribolovu 1833. su ribari kotorskog okružja ulovili 22.076 tisuća komada razne ribe, više nego što su to uradili ribari zadarskog i dubrovačkog okružja.⁶² Dakako, to je bio značajan prilog ishrani tamošnjeg pučanstva, naravno ako je i drugih godina ulov bio barem približno tolik.

Pod kojim uvjetima i kakvim rezultatima se odvijao ribolov toga područja u četvrtom i petom desetljeću prošlog stoljeća pokazuju nam rijetki sačuvani podaci, pa ćemo pronađene predstaviti tabelom:⁶³

godina	b r o j		u l o v	
	brodica	trata	tisuća	barila
1839.	43	11	2.933	1.445
1840.	37	15	230	115
1841.	45	24	4.685	314
1842.	53	27		1.023
1843.	40	15	315	118

Ove brojke pokazuju očit porast broja ribarskih brodica i trata do 1842, da bi potom, zacijelo, on počeo naglo opadati. Rezultat ribolova je jako oscilirao, iz godine u godinu. Neke indicije ukazuju da je kasnije tamošnji ribolov još više propadao. Tako se zna da su 1864. ribari Boke ulovili samo 3.000 funti razne ribe,⁶⁴ pa se može sa sigurnošću tvrditi da je pozniji ribolov doista malo značio za život tamošnjeg pučanstva.

II

Kako ćemo vidjeti, tijekom prošlog stoljeća je prerada kotorskog okružja bila, barem u njegovom prvom dijelu, u stanovitom zamahu, u usporedbi s mletačkim razdobljem. Taj intenzitet, na žalost, nije kasnije nastavljen. Evo o tome nekoliko činjenica.

⁵⁹ Gospodarstvo, Zadar, 1/1907, br. 13—14. — Prilikom velike agrarne krize, 1817, mnogo je Bokelja otišlo od kuće u potrazi za spasom od oskudice i gladi (HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 8, br. 1321). Kasnije se iseljavanje nastavljalo (HAZd, Spisi Registrature, 1878, XI A, br. 153 (13089).

⁶⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1877, XI A, br. 5951.

⁶¹ Isto, 1842, VIII/9, br. 10290.

⁶² Isto, 1834, II/9, br. 3128.

⁶³ HAZd, Spisi Predsjedništva uprave državnih dobara za Primorje, i Dalmaciju u Trstu, svež. 1, br. 59; Prezidijalni spisi, 1841, VI/3, br. 643/p; 1843, VI/3, br. 649/p.

⁶⁴ Isto, Spisi Registrature, 1865, VIII/3 A, br. 24.

Poznato je da je Boka početkom 19. st. izvozila svilu, rašu, loj, obrađenu kožu, crijep i još neke preradevine, najviše u Mletke.⁶⁵ To su redom bile tamošnje preradevine, pa je stoga sigurno da se živalj bavio raznim obrtima. Za vrijeme iz. prve austrijske uprave, a još više francuske ovdje su poduzimane mjere za unapređenje obrtničke i manufakturne proizvodnje. Naime, u Boki je tada bilo raznih obrta, ali oni nisu bili od većeg značaja za život ukupnog pučanstva, budući su njihovi proizvodi bili namijenjeni najvećim dijelom domaćim potrebama. Nešto značajniji su bili pokušaji manufakturne proizvodnje, pa ćemo tome pokloniti više pozornosti. Još u mletačko doba tamo su postojale nekolicine radionice za obradu kože i izradu nekih predmeta. Vlast je 1797. dozvolila Frani Ivanoviću iz Dobrote da u Kotoru podigne jednu radionicu sukna, koja je trebala biti izuzeta od bilo kakvih nameta.⁶⁶ U doba francuske uprave u Perastu je postojala jedna radionica za izradu sapuna,⁶⁷ koja je početkom druge austrijske uprave bila jedina u pokrajini.⁶⁸

Izvori iz 1834. pokazuju da su tada u kotorskom okružju postojale radionice cigli i opeka u Krtolima, te po jedna bojadisaonica i kožara u Kotoru. U Kotoru je također bilo 30 radnika koji su pravili platno i rašu, sedam svilara i sedam kožara; u Herceg-Novom je bilo 40 platnara, četiri radnika-kožara (u radionici), te sedam svilara; u Budvi je bilo 30 platnara, tekstilaca i jedan kožar.⁶⁹ Dvadesetih godina se sirova svila najviše prodavala u Italiji, tisuću-dvije libri godišnje, kada se u kućnoj radinosti tamo pravilo do 4.500 libri svile.⁷⁰ U tamošnjim radionicama kože prerađivalo se godišnje 1.000 govedih, 2.000 ovčijih i 16.000 kozjih koža.⁷¹ U trećem desetljeću se tamo proizvodila mala količina svile, najviše u kućnoj radinosti, mada je tamo djelovalo, neko vrijeme, čak trinaest svilana. Godine 1840/1841. u Prčnju su uspostavljene dvije svilare sa 15—20 kotlova, prilično suvremeno opremljene po uzoru na one u Italiji. Malo zatim je bila uspostavljena još jedna takva radionica. Te su radionice gotovo uništile ostale u pokrajini, koje nisu uspijevale izdržati njihovu konkurenciju.⁷² Tada je u Kotoru djelovala jedna bojadisaonica.⁷³ Nekadašnja proizvodnja

⁶⁵ Relazione sulle Bocche di Cattaro attribuita agli anni 1804 o 1805, Archivio di storia dalmata, vol. XII, sv. 71, Roma 1932, 550.

⁶⁶ Isto, Spisi Dvorske komisije, svež. III, br. 722.

⁶⁷ A. Butorac, n. dj. 66.

⁶⁸ Giovanni Brodmann, Memorie politico-economiche, Mleci 1821, 326.

⁶⁹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1832, VII/1, br. 1688/p; 1834, VI/3, br. 2122/p; Miscellanea, svež. I, poz. K, l. 68; Slavko Mijušković, Manufakture u Boki Kotorskoj 1834. god. Istoriski zapisi, Cetinje 1956, br. 1—2, str. 329—330.

⁷⁰ HAZd, Prezidijalni spisi, 1834, VII, br. 218/p; 1829, VII/1, br. 675/p, 1513/p.

⁷¹ La Dalmazia, 1845, br. 15; Srbsko-dalmatinski magazin za 1843, 22—23.

⁷² Gospodarski list dalmatinski, 1884, br. 10—11; Parere... str. 21. — Neki Kamenarović iz Tople je 1843. tražio dozvolu sadnje murvi i podizanje jedne svilane u Herceg-Novom (HAZd, Spisi Registrature, 1843, XI, br. 357 (1897, 3554, 9002).

⁷³ HAZd, Prezidijalni spisi, 1834, VI/3, br. 2122/p.

crijepa u Krtolama obnovljena je 1818, ali je tek 1830. započela proizvodnjom tog građevinskog materijala, kada se godišnje pravilo nekih 72.000 komada.⁷⁴

Statistički podaci iz 1841. pokazuju prilično velik broj uslužnih zanata-mesara, mlinara i pekara. Mesara je najviše bilo u općini Kotor čak 28, te u Risnu (24), Herceg-Novom (8) i Perastu (7). Mlinara je pak najviše bilo u Herceg-Novom (35). Od drugih obrta najzastupljeniji su bili zidari (64) i tekstilci (60), a bilo je dosta kotlara (39), postolara (42) kovača i stolara. U čitavom okružju bilo je osam zlatara.⁷⁵ U čitavom okružju je zapravo bilo oko 530 ljudi koji su obavljali 22 zanata, ne računajući tu ribare (56) i nosače-fakine, kojih je u Kotoru bilo 40. Potrebno je istaći da su vlasnici krojačkih radnji, postolarija, stolarija i zlatarija u Kotoru imali po nekoliko radnika i šegrta.

Sredinom 19. st. u Kotoru je djelovala radionica tjestenine,⁷⁶ koja se održala još neko vrijeme. Najdulje su se održale radionice za preradu svile. Neke žene iz Prčnja su još 1848. naučile »točiti« svilu u predionici braće Sbutega, ali nisu mogle dugo raditi bez dozvole svojih otaca ili muževa; k tome, vlasnici predionica nisu bili u mogućnosti češće organizirati poučavanje u tom poslu.⁷⁷ Kada je 1857—1859. u Kotoru pala cijena čahuricama, onda je jedna od triju tamošnjih svilana dokinuta. Čini se da su sedamdesetih godina osnovane neke manje svilene, tako da ih je nekad bilo čak dvanaest, koje su pravile svilu srednje kakvoće.⁷⁸ Najveće od njih bile su one braće Sbutega i obitelji Milin. Prema jednom svjedoku tada je blizu 6.000 ljudi poznavalo svilogojsko-svilarski obrt koji je mogao biti jako unosan.⁷⁹ Pored brojnih radnika u nekim tamošnjim svilarama su radili Talijani, čije su nadnice bile daleko veće nego domaćih radnika.⁸⁰ Međutim, poslije dva stoljeća postojanja svilarski obrt u Boki je počeo naglo propadati, uglavnom zbog strane konkurencije,⁸¹ te je pod konac 19. stoljeća gotovo nestao.

Za život pučanstva Boke određenu važnost imali su mlinovi. Stoga evo nekoliko podataka o njima. Do sredine prošlog stoljeća tamo je bilo malo mlinica za žito jer nije bilo većih tekućih voda; one što su postojale bile su sagrađene zaista primitivno, na seoski način (*alla rustica*). Ti su mlinovi bili od male koristi, budući da su mogli raditi samo povremeno. Samo mlinovi smješteni izvan Porta Fiumera u Kotoru i ona tri u Morinju imali dovoljno vode tijekom čitave godine i stoga bivali preopterećeni. Zato su jedino

⁷⁴ HAZd, *Miscellanea*, svež. 1, poz. K, 1. 68; *Spisi Registrature*, 1839, XI, br. 9486.

⁷⁵ HAZd, *Prezidijalni spisi*, 1842, 1/3 — *Circolo di Cattaro*.

⁷⁶ *La Dalmazia*, 1846, br. 13.

⁷⁷ *Il Dalmata*, VII/1872, br. 59.

⁷⁸ HAZd, *Spisi Registrature*, 1877, XI A, br. 377(13746); *Parere...* str. 21.

⁷⁹ HAZd, *Spisi Registrature*, 1878, XI A, br. 153(13089).

⁸⁰ *Isto*, 1877, XI A, br. 1033.

⁸¹ *Smotra Dalmatinska*, 1888, br. 71. — No i pored toga dogodilo se da je 1887. u Boki dobiveno 15.000, a 1891. čak više od te količine čahurica (*Smotra Dalmatinska*, 1888, br. 71; 1891, br. 76).

njihovi vlasnici državi plaćali porez od 20—30 fiorina godišnje.⁶² Godine 1865. je u kotorskom okružju bilo 36 mlinova s isto tolikim brojem točkova (strojeva); najviše ih je bilo, čak petnaest na području Budve. Neki od njih, tih vodenica, bile su suknare.

Slijedećih godina je potreba za mljevenjem žita rasla, pa se stoga povećava i broj mlinova. Tako već 1874. u kotaru Budva postoji 29, u kotaru Kotor 30, a u kotaru Herceg-Novi čak 32 mlina pokretana snagom tekuće vode.⁶³ To je svakako bio labuđi pjev tamošnjeg vodeničarstva, jer ga skoro počinje zamjenjivati parni pogon. Spomenuti ćemo neke činjenice. Naime, oko 1880. je u Lastvi Donjoj sagrađen mlin na paru, s motorom jačine 10 KS; 1884. su njegovi vlasnici bili Ilija Gasparini i Nikola Kolić. Slijedeće godine je taj stroj bio u dobrom stanju, ali je bivao u pogonu samo četiri mjeseca godišnje;⁶⁴ zacijelo zato što nije imao što mljeti. Dakako, taj pogon nije ostao usamljen, nego su kasnije nicali još neki njemu slični.

III

O pomorstvu Boke Kotorske u prošlom stoljeću se gotovo sve znade. Nije potrebno poznato ponavljati. Stoga ćemo ovdje donijeti samo neke nove podatke, makar se oni odnosili jedino na pokušaje u tom smislu.

Poslije Bečkog kongresa je u Boki bilo oko 900 mornara.⁶⁵ Kasnije su se mnogi rado posvećivali zanimanju pomorca. Godine 1833. su Bokelji raspolagali s oko 50 jedrenjaka duge plovidbe, a nešto kasnije, kako kaže jedan izvor, s 130 brodova i 2.000 mornara.⁶⁶ Svi brodovi bokeljskih pomoraca bili su kupljeni u Trstu ili Mlecima, dok su oni manji pravljeni u raznim brodogradilištima Dalmacije, najviše Gružu i Korčuli.⁶⁷

Niko Luković, povjesničar bokeljskog pomorstva, kazuje da je od pomorskih društava u Boki osnovano sredinom 19. stoljeća ono za osiguranje, te da su 1899. kapetani Radoničići iz Dobrote osnovali malo parobrodarsko društvo »Bokeljska plovidba«.⁶⁸ Drugih podataka o tome ne donosi. Arhivski izvori pak pokazuju da se 1881. radilo na osnivanju »Bokeljskog mjesnog parobrodarskog društva« u Kotoru, s početnim kapitalom od 50.000 fiorina. Dioničarima su trebali biti kapetan Vido Kamenarović i neki drugi pomorci.⁶⁹ Po svoj prilici nije došlo do realizacije te zamisli. Osam

⁶² HAZd, Spisi pokrajinskog finansijskog ravnateljstva u Zadru, svež. 52, br. 6635(9333).

⁶³ Isto, Spisi Registrature, 1875, XI, br. 313.

⁶⁴ Isto, 1885, II A, br. 46 (4210, 8820, 11955).

⁶⁵ HAZd, Miscellanea, svež. I, poz. A, l. 16.

⁶⁶ Isto, Spisi Registrature, 1834, II, br. 20574; Danica ilirska, IV/1838, br. 37.

⁶⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1841, I/1, br. 384.

⁶⁸ Postanak i razvitak trgovačke mornarice u Boki Kotorskoj, Beograd 1930, str. 34.

⁶⁹ HAZd, Spisi Registrature, 1881, III/1 J, br. 471 (720, 4445, 8274).

godina poslije učinjen je novi pokušaj osnivanja »Parobrodarskog društva« sa sjedištem u Kotoru, kojega je trebala subvencionirati država. Namjeravalo se započeti djelovanje s kapitalom od 36.000 fiorina u 12 dionica po 3.000. Bilo je zamišljeno nabaviti dva parobroda za održavanje veza u Boki. Sama država je trebala pomagati s 8.000 fiorina gadišnje.⁹⁰ Ta je zamisao zacijelo ostvarena, ali možda pod drugim imenom — »Bokeška plovidba«. Naime, uprava toga parobrodarskog društva je krajem 1891. najavila da će od 1. siječnja slijedeće godine započeti svojim parobrodom održavati linije između Kotora i Herceg-Novog, prevozeći putnike, robu i poštu.⁹¹ To se svakako ostvarilo, budući da su postojali svi uvjeti.

IV

Kako smo vidjeli, Poljodjelstvo Boke, odnosno kotorskog okružja, je početkom XIX st. davalo prilične viškove proizvoda, koji su onda izvoženi i nudeni tržištima jadranskog bazena. Kako se to stoljeće bližilo kraju, tako je ta proizvodnja opadala; ponekad je bila tako malena da je uzrokovala veliku oskudicu i glad. Pokušaji unapređenja svilogojstva i svilarstva nisu urodili željenim plodom, premda su obećavali mnogo. Obrt i manufakturu su imali sličnu sudbinu. Štoviše, i pomorstvo Boke je krajem prošlog stoljeća doživjelo pravi debakl, ali ni tada, kako se moglo očekivati, poljodjelstvo nije iskoristilo svoju priliku. Sve je to utjecalo na opadanje nekad visokog životnog standarda pučanstva okružja Kotor. Tako barem pokazuju podaci koje su nam ponudili neki arhivski i drugi izvori.

⁹⁰ Smotra Dalmatinska, 1889, br. 49.

⁹¹ Isto, 1891, br. 103.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF ECONOMIC AFFAIRS IN THE 19th CENTURY BOKA KOTORSKA BAY

Sime PERIČIĆ

The paper is rich with a great number of so far unpublished data discovered in the Historic Archives of Zadar. They deal with the Kotor region agriculture, trade and maritime affairs in the 19th century.

There are numerous figures showing the stagnation of agricultural production, in particular in the area of: grape-growing, olive-growing, production of grain, potato growing, stock-breeding, bee-keeping, silkworm-breeding and several other occupations that have been extinguished in the region. The number of data concerning trade and maritime affairs is also remarkable.

Besides the value of the discovered data themselves, the very comprehensive statistics keeping of the time should be pointed out, as it covered more items than the statistics of the present day. If we wanted to find out the present production of wine, oil, honey, potatoes and other agricultural products only in this commune, we would not get the answer and therefore would not be able to compare them to the period studied by the author of this paper.

Editor